

УДК 82.01

Є.М. ЧЕРНОІВАНЕНКО,
*доктор філологічних наук, професор,
декан філологічного факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

РИТОРИЧНІСТЬ І ХУДОЖНІСТЬ ЯК ДВІ ФОРМИ ВИЯВУ ЕСТЕТИЧНОГО В ЛІТЕРАТУРІ

У статті характеризуються ключові для сучасного літературознавства категорії «риторичність» і «художність» як дві форми вияву естетичного, визначається їх співвідношення, особливості виявлення в літературі.

Ключові слова: риторичність, художність, природа літератури, естетичне і художнє, естетичне і етичне, історія російської літератури.

У сучасному літературознавстві все більш широкого визнання набуває концепція, згідно з якою європейська література від часів Аристотеля (а література східнослов'янських народів від початків своїх в XI ст.) **до часів Гегеля була літературою риторичного типу. Внаслідок** грандіозних змін в європейській культурі і цивілізації на межі XVIII–XIX ст. література входить в новий якісний стан – стан художності (процес переходу російської літератури із стану риторичності в стан художності висвітлено нами в книзі [1, с. 408–477]). Таким чином, риторичність і художність є, на наше переконання, двома історично і якісно різними станами літератури. Це твердження зобов'язує нас висвітлити питання про співвідношення риторичності і художності.

Із зрозумілих причин поняття «риторичність» поки що не набуло статусу загальноновизнаної естетичної або літературознавчої категорії, до того ж такої, що має чітко визначений зміст. Враховуючи це, в пошуках відповіді на поставлене питання доцільно відштовхуватися від категорії «художність», що вже має хоч деякі ознаки такого статусу. Розв'язуючи проблему специфіки художнього, дослідники зазвичай співвідносять художнє з естетичним. Три десятиріччя тому М.С. Каган констатував: «... **Наша наука не виробила ще стійких і загально-**визнаних поглядів на співвідношення понять “естетичне” і “художнє”. **Три точки зору зна-**ходяться у нас в обігу: перша зводиться до того, що ніякої відмінності між “естетичним” і “художнім” немає, і ці поняття вживаються як *прості синоніми*; згідно з другою, “художнє” є *окремий випадок і вища форма* естетичного, хоч конкретне тлумачення і аргументація такого уявлення у різних теоретиків далеко не однакові; нарешті, третя виражається в тому, що “естетичне” і “художнє” оголошуються *абсолютно різними “субстанціями”*, аж до того, що заперечується правомірність їх вивчення однією наукою, і, відповідно, від естетики пропонують відколоти загальну теорію мистецтва» [2, с. 212]. Незважаючи на давність цього висловлювання, воно і нині загально вірно відображає стан вирішеності питання про співвідношення категорій «естетичне» і «художнє». Значною мірою це пояснюється тим, що в останні півтора десятиріччя ця проблема опинилася на периферії або навіть взагалі поза сферою уваги естетики. Підтвердженням сказаному може служити той факт, що в новітніх курсах естетики ця проблема взагалі не згадується (див., напр.: [3; 4]). Треба, однак, підкреслити, що другий з названих М.С. Каганом поглядів на співвідношення естетичного і

художнього здавна і понині є найбільш поширеним. Думку про те, що художнє являє собою вищу форму вияву естетичного, ясно формулює Ю.Б. Борев у своїй «Естетиці»: «...Естетичне виявляється ширшим за художнє. Естетична діяльність історично передує художній, остання виростає з першої. У художній діяльності естетична досягає свого вищого, ідеального вияву, в першій закріплюються вищі досягнення і тенденції останньої» [5, с. 24]. Цю ж думку недвозначно висловлює В.Є. Халізев в останньому виданні своєї «Теорії літератури»: «Сфера естетичного, що самоочевидно, незмірно ширша за сферу художнього. А разом з тим творіння мистецтва становлять деякий максимум явленості естетично цінного. Тільки в художній діяльності естетичне опиняється домінуючим і висувається на перший план... Тільки в мистецтві естетичне набуває повноти і глибини, яскраво виявляючи свої фундаментальні якості» [6, с. 32–33]. **Але якщо художнє є тією формою, в якій естетичне досягає свого вищого, ідеального вияву, то логічно припустити, що мала існувати і якась інша форма вияву естетичного – форма, що історично передує художньому, а тому не так повно, ідеально виражає естетичне.** Саме такою формою вияву естетичного в літературі, що історично передує художності, є, на наше переконання, риторичність.

Чим відрізняється риторичність як форма вияву естетичного в літературі від художності? Для того, щоб відповісти на це питання, звернемо увагу на одну важливу специфічну особливість естетичної діяльності. Згідно з концепцією відомого естетика Л.Н. Столовича, естетична діяльність супроводжує всі види людської активності. Головною метою майже для всіх цих видів активності є створення *позаестетичних* цінностей, при цьому водночас (побічно) можуть створюватися також і цінності естетичні. Художня діяльність – **єдиний вид діяльності, метою якого є створення саме естетичних цінностей.** Звичайно, художній твір як результат художньої діяльності може містити не лише естетичні цінності, він «...може включати до свого змісту політичні і моральні ідеї, наукові і філософські концепції, релігійні або атеїстичні переконання тощо і бути, отже, засобом утвердження різного роду позаестетичних цінностей. Однак для того, щоб не перестати бути дійсно художнім твором, носієм художньої цінності, він і до *позаестетичного* має підійти з естетичної точки зору» [7, с. 79–80]. **Якщо такий підхід не реалізується, «якщо ... різні суспільні відносини і види діяльності не переплавляються в естетичне, а будуть співіснувати нарівні з ним, як деяке чужорідне тіло, то твір може стати наочним посібником, або утилітарно-корисною річчю, або повчальною дидактикою, або предметом культового призначення...», але не зможе піднятися до висот художньої цінності», – відзначає Л.Н. Столович** [7, с. 80–81].

На наше переконання, головною особливістю літератури, що знаходиться в стані риторичності, якраз і є те, що створення естетичних цінностей ще не стало для неї головним завданням, що естетичні цінності співіснують в її витворах з позаестетичними (моральними, релігійними, філософськими тощо), причому саме ці, останні, усвідомлюються як першорядно важливі. Для середньовіччя найважливішими цінностями були релігійні, для секуляризованої культури XVII–XVIII ст. – **норми світської моралі. Етична користь була** головною метою літератури світсько-риторичної епохи. Саме словосполучення «етична користь» дозволяє зрозуміти, що твір у цьому типі літератури був, як висловився Л.Н. Столович, «утилітарно-корисною річчю» і «повчальною дидактикою». Навіть диференціація жанрів здійснювалася за «утилітарно-моральними» ознаками. У статті відомого літератора катерининських часів С.Г. Домашнева «О стихотворстве» (1762) читаємо (вважаю за потрібне навести цитату мовою оригіналу): «Главнейшее старание стихотворства было всегда исправление нравов, и для достоверности в том надлежит только рассудить особое намерение всякого стихотворного сочинения. *Эпическая поэма* стремится дать нам полезные наставления, скрытые под аллегориею важного и героического действия. *Ода* прославляет дела великих людей и побуждает другим им последовать. *Трагедия* внушает в нас омерзение к беззаконию в рассуждении плачевных следствий, кои оно влечет за собою, и почтение к добродетели в рассуждении справедливых похвал и награждений, ей последующих. *Комедия* и *сатира* исправляют нас, увеселяя, и ведут непримиримую войну с пороками и смешными обыкновениями. *Элегия* проливает слезы над гробом человека, которой достоин сожаления. *Эклога* воспевает непорочность и утехи полевого жизни. Естли ж после употребляемы были сии различные роды сочинений к чему ни есть другому, то в сем случае

отвращены они от естественного их пути. А с начала все они стремились к одному концу, которой был сделать людей лучшими» [8, с. 206].

Література, що знаходиться в стані риторичності, ставить перед собою інші цілі і утверджує як головні інші цінності, ніж література, що стала художньою. Ось чому застосовувати до них будь-які єдині аксіологічні критерії (що і нині є звичайною практикою) абсолютно неприпустимо. Це добре розумів вже Белінський, який першим з критиків концептуально осмислив грандіозні зміни в природі російської літератури, що перейшла із стану риторичності до стану художності. Борючись з виявами риторичності в сучасній йому словесності, утверджуючи принципи художності, Белінський наполягав на необхідності розрізняти історичну і художню оцінку творчості письменників різних часів. У 1843 р. критик напише про Ломоносова: **«Ломоносов надав російській поезії характеру суто риторичного, суто шкільного і книжкового, – і велика справа його, святий його подвиг! Нам потрібна була поезія за будь-яку ціну, – і Ломоносов дав нам саме таку поезію, крім якої ні йому, ні іншому кому, хоч і великому генієві, дати було неможливо»** [9, с. 600]. Але, високо оцінюючи історичне значення творчості Ломоносова, інших поетів XVIII ст., критик доволі різко відгукувався про *художні якості* їхніх творів. У статті про повісті Гоголя читаємо: «Література наша почалася віком схоластицизму, тому що напруж її великого фундатора був не стільки художнім, скільки вченим, що позначилося і на його поезії, внаслідок його хибних понять про мистецтво. Сильний авторитет його бездарних послідовників, з яких найголовнішими були Сумароков і Херасков, підтримав і продовжив цей напрям. Не маючи ні іскри генія Ломоносова, ці люди користувалися не меншим і чи не більшим, ніж він, авторитетом і надали юній літературі характеру важко педантичного» [10, с. 259]. **Такий підхід визначив і ставлення Белінського до найбільшого поета XVIII ст. – Державіна, в чий творчості можна побачити перші ознаки переходу російської літератури із стану риторичності до стану художності. Державін для Белінського – «геніальний поет»** [11, с. 449], але при цьому «...жодний вірш Державіна не витримає найпоблажливішої естетичної критики. Дійсно, нічого не може бути слабшим за художній бік віршів Державіна. Зміст їх, здебільшого, становлять етичні сентенції, розташовані риторично, у формі міркування або дисертації. Від цього багато його од непомірно довгі, непомірно прозаїчні і... непомірно нудні» [9, с. 590]. Визначаючи місце і значення поезії Державіна в історії російської літератури, Белінський напише: «Державін дійсно пішов своїм особливим шляхом, але не виходячи з-під впливу ломоносівської поезії: в поезії Державіна з'явилися вперше яскраві спалахи істинної поезії, місцями навіть проблиски художності, якась одному йому властива оригінальність у погляді на предмети і в манері виражатися, риси народності, такі небачені і тим більш разючі в той час, – і разом з тим, поезія Державіна втримала дидактичний і реторичний характер у своїй спільності, який був наданий їй поезією Ломоносова. У цьому видно природний історичний хід» [9, с. 602–603].

Для Белінського допушкінська література – **це література нехудожня, література «риторична»**. Навіть у поезії Державіна він убачає лише окремі «проблиски художності», поява яких відображає природний історичний рух російської літератури від риторичності до художності. Розуміючи величезність відмінностей між цими стадіями розвитку словесності, Белінський різко протестував проти спроб сучасних йому критиків оцінювати, скажімо, творчість Пушкіна і поетів XVIII ст. на основі єдиних критеріїв художності. Про праці таких критиків він писав: «...Всі підручники і вчені твори такого роду однаково нікуди не годяться через повну відсутність у них будь-якого начала, яке пронизувало б усі їхні думки і висновки і давало б їм єдність. Для п. Плаксіна, наприклад, і Пушкін – поет і Херасков – також поет, та ще який! **Чи є тут що-небудь схоже на погляд, на образ мислення, на думку, на переконання, на принцип?** Не так мислив і розумів у цьому відношенні, наприклад, Мерзляков. Можна не погоджуватися з його системою і навіть вважати її помилковою; але не можна не бачити в ній ні самотньої думки, ні послідовності в доказах і висновках. Яким би не було його начало, він вірний йому і ні в чому не суперечить самому собі. Визнаючи великим поетом Ломоносова, знаходячи поетичні достоїнства і красу в творах Сумарокова, Хераскова і Петрова, – Мерзляков не бачив (тому що не міг бачити, залишаючись вірним своєму началу) в Пушкіні великого поета. І тому ви або зовсім відкинете основне начало критики Мерзлякова і, отже, його висновки, або у всьому погодитеся з ним. А у цих добродіїв усе змішано і перемішано: в їх книзі мирно уживаються найрізномірніші, суперечливі поняття, – і те, що

двічі по два – чотири, і те, що двічі по два – п'ять з половиною...» [12, с. 149–150]. Зазначу, до речі, що О.Ф. Мерзляков – один з найавторитетніших російських критиків і теоретиків літератури початку ХІХ ст. – все ж відчував красу пушкінських витворів, але лише не міг її пояснити, виходячи зі своїх уявлень про прекрасне в літературі – літературі риторичного типу. Згідно з одним із спогадів, «почуття Мерзлякова при читанні творів Пушкіна виражалося тільки сльозами. Читаючи “Кавказького бранця”, він, кажуть, плакав. Він відчував, що це чудово, але не міг усвідомити цієї краси – і німотствував» [13, с. 96]. Цей приклад наочно показує, що критерії досконалості, вироблені навіть на найпізнішій стадії розвитку риторичної літератури, ніяк не підходили вже до ранніх творів літератури, в якій домінували принципи художності. Це відчував Мерзляков, це усвідомлював Белінський, це ясно розумів і Пушкін.

У статті П.А. Вяземського «Про життя і твори В.А. Озерова» увагу Пушкіна привернув, зокрема, такий вислів: «Обов'язок ... кожного письменника – зігрівати любов'ю до доброчесності і запалювати ненавистю до пороку, а не піклуватися про долі і вирок провидіння. Великі трагіки і з новітніх відчували цю істину, і Вольтер, вражаючи Зопіра і щадячи Магомета, не був ні гонителем доброчесності, ні підлесником пороку». Проти цих рядків Пушкін залишив виразну маргіналію: «Анітрохи. Поезія вища за моральність – або принаймні зовсім інша справа. Господи Сусі! яке діло поетові до доброчесності і пороку? хіба їх одна поетична сторона» [14, с. 380–381]. Як бачимо, в доброчесності і пороці для Пушкіна цінна «їх одна поетична сторона». Поет, таким чином, до позаестетичного підходить із суто естетичного погляду, отже, – з позицій художності.

Для літератури, що стала художньою, служіння ідеї етичної користі, підкорення себе утвердженню позаестетичних цінностей перестає бути метою і виправданням її існування, вона знаходить мету і виправдання в самій собі як мистецтві, тобто в утвердженні естетичних цінностей. У листі В.А. Жуковському в квітні 1825 р. Пушкін пише: «Ти питаєш, яка мета у “Циганів”? ось на! Мета поезії – поезія – як говорить Дельвіг...» [15, с. 112]. Шістьма роками пізніше, рецензуючи вірші Сент-Бева, Пушкін відзначив: «Поезія ... за своєю вищою, вільною властивістю не повинна мати ніякої мети, крім самої себе...» [16, с. 168]. Властивий риторичній літературі погляд на покликання поезії усвідомлюється Пушкіним як «дріб'язкова і хибна теорія, утверджена старовинними риториками...» [17, с. 276]. Для поета, що бачить в поезії високе мистецтво, застосування до неї цієї теорії є таким же безглуздом, як і застосування її до живопису або скульптури: «Чому поет вважає за краще виражати думки свої віршами? І яка користь в Тиціановій Венері і в Аполоні Бельведерському?» [18, с. 146]. Утверджувати корисність морального зцілення словесністю Пушкін може лише у сповненому сарказму відгуку про твори Булгаріна: «Дійсно..., що може бути моральнішим за твори п. Булгаріна? З них ми ясно дізнаємося: наскільки не похвально брехати, красти, віддаватися пияцтву, картярству і т. ін.» [19, с. 172].

Якщо пам'ятати про те, що саме Пушкіну російська література зобов'язана стрімким входженням до етапу художності, а Белінському осмисленням цієї грандіозної зміни, що обидва вони – кожний своїми засобами – боролися з риторичністю, утверджуючи принципи художності, неважко зрозуміти, чому їх ставлення до риторичності та літератури риторичного типу було вельми критичним. Ми сьогодні часто не менш критично ставимося до літератури допушкінських часів, в якій нам так бракує об'єктивності, психологізму, історизму і багато чого іншого, а якщо визначати цей дефіцит одним словом, то в ній нам бракує художності. І тоді ми нерідко дозволяємо собі зневажливі судження на кшталт того, що «Ломоносов ще не бачив...», «Державін ще не усвідомлював...», а «Карамзін ще не піднявся до розуміння...», називаючи далі речі, очевидні та зрозумілі вже в середині ХІХ ст. будь-якому третьорядному белетристові. Так література риторична стає літературою «недохудожньою», «ще-не-зовсім-художньою», літературою «нижчого ґатунку», ніж та, принципи якої утвердив Пушкін. Такому розумінню сприяє також і донині пануюча історіософська установка, згідно з якою розвиток літератури – це, по-перше, еволюційний розвиток і, по-друге, прогресивний розвиток. Аналіз розвитку російської літератури, позбавлений ленінсько-сталінської методологічної догматики, свідчить, що найважливіші періоди її історії були періодами не еволюційного, а революційного розвитку. Що ж стосується ідеї безперервного прогресу в літературі, то вона здавна викликала у багатьох авторитетних вчених (як, до речі, і у багатьох письменників) різкі заперечення. Ще у 1922 р. О.Е. Мандель-

штам у статті «Про природу слова» дуже красномовно висловив суть такої реакції: «Для літератури еволюційна теорія є особливо небезпечною, а теорія прогресу є просто-таки вбивчою. Якщо послухати істориків літератури, що стоять на точці зору еволюціонізму, то виходить, що письменники тільки і думають, як би розчистити шлях тим, хто йде попереду них, а зовсім не про те, як виконати свою життєву справу... Теорія прогресу в літературі – найбільш грубий, найбільш огидний різновид шкільного неучтва. Літературні форми змінюються, одні форми поступаються місцем іншим. Але кожна зміна, кожне надбання супроводжується втратою, збитком. Ніякого “краще”, ніякого прогресу в літературі бути не може... Автор “Бориса Годунова”, якби і хотів, не міг повторити лицейських віршів, абсолютно так само, як тепер ніхто не напише державинської оди. А кому що більше подобається – справа інша. Подібно до того, як існують дві геометрії – Евкліда і Лобачевського, можливі дві історії літератури, написані в двох ключах: одна, що говорить тільки про надбання, інша – тільки про втрати, і обидві будуть говорити про одне і те ж» [20, с. 56–57].

Сказане про характер літературного розвитку дозволяє нам розставити останні акценти в питанні про співвідношення риторичності і художності. Передусім потрібно сказати про те, наскільки спадкоємними були їх відносини. Зрозуміло, своїм корінням художня література йде далеко вглиб літератури риторичної (особливо глибоке це коріння в європейській літературі, в російській воно значно «коротше»). Але це зовсім не означає, що художня література була природним породженням риторичної. «Проблиски художності» в риторичній літературі були виявом антириторичних тенденцій в словесній культурі. Художня література утверджується тоді, коли в європейській культурі відбувається небачений за масштабами переворот, обумовлений передусім тим, що європейська людина перестала бути «риторичною людиною» й усвідомила себе як індивідуальність [21; 22]. Отже, утвердження художності відбувається внаслідок не стільки еволюції, скільки революції. Тому говорити про спадкоємні відносини художності і риторичності навряд чи доречно.

Нарешті, потрібно сказати про те, чи можливо в їх відносинах убачати ієрархічність. На наше тверде переконання, це неможливо і навіть неприпустимо. Культура, як слушно зазначив С.С. Аверінцев, взагалі надто рідко приймає оцінки в термінах «краще» і «гірше», і це цілком застосовно до феноменів, що розглядаються. Риторична література нічим не гірша літератури художньої – вони просто абсолютно різні. Кожна з них породжена своїм часом і кожна задовольняє потреби людини на певному етапі її розвитку. Тут можна звернутися до порівняння розвитку літератури з розвитком метелика, який на різних етапах свого існування є дуже різним за своїм габітусом і формами життєдіяльності. Хто кращий – гусениця чи метелик? Кожна з цих істот є по-своєму довершеною, кожна ідеально виконує призначені їй природою функції. Але якщо у відношенні до них оцінки в термінах «краще» і «гірше» неможливі, то стосовно риторичності і художності це ще і неприпустимо, бо такий підхід перетворює риторичну літературу в «недохудожню», що стільки ж невірно, скільки і несправедливо.

Список використаних джерел

1. Черноиваненко Е.М. Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI–XX веков / Е.М. Черноиваненко. – Одесса: Маяк, 1997. – 712 с.
2. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике / М.С. Каган. – 2-е изд., расшир. и перераб. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 768 с.
3. Кривцун О.А. Эстетика / О.А. Кривцун. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 430 с.
4. Яковлев В.Г. Эстетика / В.Г. Яковлев. – М.: Гардарики, 1999. – 464 с.
5. Боров Ю.Б. Эстетика / Ю.Б. Боров. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 496 с.
6. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 2000. – 398 с.
7. Столович Л.Н. Жизнь. Творчество. Человек: Функции художественной деятельности / Л.Н. Столович. – М.: Политиздат, 1985. – 416 с.
8. Домашнев С.Г. О стихотворстве / С.Г. Домашнев // Полезное увеселение. – 1762. – 05 (Май). – С. 195–220.
9. Белинский В.Г. Сочинения Державина / В.Г. Белинский // Полн. собр. соч.: в 13 т. – М.: Художественная литература, 1955. – Т. VI. – С. 582–658.

10. Белинский В.Г. О русской повести и повестях г-на Гоголя / В.Г. Белинский // Полн. собр. соч.: в 13 т. – М.: Художественная литература, 1955. – Т. I. – С. 259–307.
11. Белинский В.Г. Мысли и заметки о русской литературе / В.Г. Белинский // Полн. собр. соч.: в 13 т. – М.: Художественная литература, 1955. – Т. IX. – С. 430–457.
12. Белинский В.Г. Опыт истории русской литературы. Сочинение А. Никитенко / В.Г. Белинский // Полн. собр. соч.: в 13 т. – М.: Художественная литература, 1955. – Т. IX. – С. 11–169.
13. Мерзляков А.Ф. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Московского университета: в 2 ч. / А.Ф. Мерзляков. – М.: Университетская типография, 1855. – Ч. 2. – С. 52–100.
14. Пушкин А.С. Заметки на полях статьи П.А. Вяземского «О жизни и сочинениях В.А. Озерова» / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. VII. – С. 373–383.
15. Пушкин А.С. В.А. Жуковскому. 20-е числа апреля (не позднее 25) 1825 г. / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. X. – С. 111–112.
16. Пушкин А.С. Vie, poésies et pensées de Joseph Delorme. Les Consolations, poésies par Saint-Beuve / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. VII. – С. 162–168.
17. Пушкин А.С. Мнение М.Е. Лобанова о духе словесности, как иностранной, так и отечественной / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. VII. – С. 273–280.
18. Пушкин А.С. О народной драме и драме «Марфа Посадница» / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. VII. – С. 146–152.
19. Пушкин А.С. Торжество дружбы, или Оправданный Александр Анфимович Орлов / А.С. Пушкин // Полн. собр. соч.: в 10 т. – Л.: Наука, 1978. – Т. VII. – С. 168–175.
20. Мандельштам О.Э. О природе слова / О.Э. Мандельштам // Слово и культура: Статьи. – М.: Советский писатель, 1987. – С. 55–67.
21. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Л.М. Баткин. – М.: Наука, 1989. – 272 с.
22. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания / Л.М. Баткин. – М.: РГГУ, 2000. – 1005 с.

References

1. Chernoiivanenko, Ye.M. *Literaturny process v istoriko-kulturnom kontekste. Razvitiye i smena tipov literatury i khudozhestvennogo soznaniya v russkoy slovesnosti XI-XX vekov* [Literary process in a historical and cultural context. Progress and change of the literature and artly-literary types consciousness in Russian literature XI–XX of centuries]. Odessa, Mayak Publ., 1997, 712 p.
2. Kagan, M.S. *Lekcii po marksistsko-leninskoy estetike* [Lectures on a Marxist-Lenin aesthetics]. LGU Publ., 1971, 768 p.
3. Krivtsun, O.A. *Estetika* [Aesthetics]. Moscow, Aspect-Press, 1998, 430 p.
4. Yakovlev, V.G. *Estetika* [Aesthetics]. Moscow, Gardariki Publ., 1999, 464 p.
5. Borev, Yu.B. *Estetika* [Aesthetics]. Moscow, Politizdat Publ., 1981, 496 p.
6. Khalizev, V.Ye. *Teoriya literatury* [Theory of literature]. Moscow, Vysshaya shkola, 2000 398 p.
7. Stolovich, L.N. *Zhizn`. Tvorchestvo. Chelovek: Funkcii khudozhestvennoy deyatelnosti* [Life. Art-Work. The person: Functions of art activity]. Moscow, Politizdat, 1985, 416 p.
8. Domashnev, S.G. *O stikhotvorstve* [About poetry writing]. *Poleznoye uveseleniye* [Useful amusement], 1762, no. 05 (May), pp. 195-200.
9. Belinsky, V.G. *Sochineniya Derzhavina* [Derzhavin`s Works]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 13 t.* [The complete works: in 13 volumes]. Moscow, Khudozhestvennaya literature, 1955, Vol. VI, p. 582-658.
10. Belinsky, V.G. *O russkikoy povesti ipovestiyah g-na Gogolya* [About the Russian story and mister Gogol`s stories]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 13 t.* [The complete works: in 13 volumes]. Moscow, Khudozhestvennaya literature, 1955, Vol. I, p. 259-307.
11. Belinsky, V.G. *Mysly i zametki o russkoy literature* [Ideas and a notes about the Russian literature]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 13 t.* [The complete works: in 13 volumes]. Moscow, Khudozhestvennaya literature, 1955, Vol. IX, p. 430-457.

12. Belinsky, V.G. *Opyt istorii russkoy literatury. Sochineniye A. Nikitenko* [Experience of history of the Russian literature. A. Nikitenko's composition]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 13 t.* [The complete works: in 13 volumes]. Moscow, Khudozhestvennaya literature, 1955, Vol. IX, p. 11-169.

13. Merzlyakov, A.F. *Biograficheskiy slovar` professorov i prepodavateley Imperatorskogo moskovskogo universiteta* [The biographic dictionary of professors and teachers of imperial Moscow university]. Moscow, Universitetskaya tipografiya, 1855, vol. 2, pp. 52-100.

14. Pushkin, A.S. *Zametki na polyakh statyi P.A. Vyazemskogo „O zhizni i sochineniyakh V.A. Ozerova”* [Marginal notes of P.A. Vyazemsky's article "About a life and V.A. Ozerov's compositions"]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. VII, pp. 373-383.

15. Pushkin, A.S. *V.A. Zhukovskomu. 20-ye chisla aprelya (ne pozdneye 25) 1825 g.* [To V.A. Zhukovsky. 20 dates of April (not later than 25), 1825]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. X, pp. 111-112.

16. Pushkin, A.S. *Vie, poésies et pensées de Joseph Delorme. Les Consolations, poésies par Saint-Beuve* [Life, poems and thought of Joseph Delorme. Solace, poems by Saint-Beuve]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. VII, pp. 162-168.

17. Pushkin, A.S. *Mneniye M.Ye. Lobanova o dukhe slovesnosti, kak inostrannoy, tak i otechestvennoy* [M.Ye. Lobanov's opinion on spirit of literature, both foreign, and domestic]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. VII, pp. 273-280.

18. Pushkin, A.S. *O narodnoy drame i drame „Marfa Posadnitsa”* [About a national drama and a drama „Marfa Posadnitsa"]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. VII, pp. 146-152.

19. Pushkin, A.S. *Torzhestvo druzhby, ili Opravdannyy Aleksandr Anfimovich Orlov* [Celebration of friendship, or Justified Alexander Anfimovich Orlov]. *Polnoye sobraniye sochineniy: V 10 t.* [The complete works: in 10 volumes]. Leningrad, Nauka, 1978, Vol. VII, pp. 168-175.

20. Mandelshtam, O.E. *O prirode slova* [About word nature]. *Slovo i kultura: Statyi* [Word and Culture: Articles]. Moscow, Sovetskiy pisatel`, 1987, pp. 55-67.

21. Batkin, L.M. *Italyanskoye Vozrozhdeniye v poiskakh individualnosti* [Italian Renaissance in searches of individuality]. Moscow, Nauka, 1989, 272 p.

22. Batkin, L.M. *Yevropeyskiy chelovek nayedine s soboy. Ocherki o kulturno-istoricheskikh osnovaniyakh i predelakh lichnogo samosoznaniya* [The European person alone with itself. Essays about the cultural-historical bases and limits of personal consciousness]. Moscow, RGGU, 2000, 1005 p.

В статье характеризуются ключевые в современном литературоведении категории «риторичность» и «художественность» как две формы проявления эстетического, определяется их соотношение, особенности проявления в литературе.

Ключевые слова: риторичность, художественность, природа литературы, эстетическое и художественное, эстетическое и этическое, история русской литературы.

The article defines «rhetorical» and «artistic» characters which are seen as manifestation of aesthetics and as the key ones in modern literary studies. The research addresses their correlation and manifestation in literature.

Key words: rhetorical character, artistic character, nature of literature, aesthetic and artistic elements, aesthetic and ethic elements, history of Russian literature.

Одержано 3.03.2015.